

Divadelní tisky, almanachy a další periodické i neperiodické prameny jako zdroj pro heuristické bádání v teatrologii: Zpráva o této sbírkotvorné činnosti Divadelního oddělení Národního muzea¹

Libor Vodička

Theater Prints, Almanacs and Other Periodical and Non-periodical Sources as a Resource for Heuristic Research in Teatrology: A Report on the Collection of the Theater Department of the National Museum

Abstract: The paper introduces the specific issue of sources for theaterological research and deals more closely with the historical genesis of the emergence and development of theatrical periodical and non-periodical press from the 18th century to the present day, from synopsis to theater signs, almanacs, theater calendars, monthly periodicals, yearbooks and other printed periodicals. The paper establishes the historical typology of this source and its transformation since the modernism era. The final part of the paper focuses on the collections of the Theater Department of the National Museum and the way these sources are recorded and made accessible to the public, including the methodology of documentation of contemporary theatre sources with the focus on the digital sources.

Keywords: theatre prints, yearbooks, periodicals, Theater Department of the National Museum, digitization

Divadelní inscenace, jak známo, řadíme k druhu tranzitorního umění, tedy umění odehrávajícího se v čase „tady a teď“, prostřednictvím představení konaným pokaždé bezprostředně před přítomným publikem, které je účastníkem vespole a vzájemné komunikace jeviště s divákem.² Všechny artefakty vztahující se k divadelní inscenaci, které muzejní a archivní instituce uchovávají, jsou tak vesměs druhotného charakteru, svědčící zpětně o jevové podobě inscenace v rámci některé dílčí složky, ať již tyto vypovídají o složce slovesné (drama, libreto, scénář, synopse), výtvarné (scéna, dekorace, kostým, rekvizita) a světelné (fotografie, filmový záznam), zvukové (audio záznam), herecké (fotografie, popis herecké postavy, filmový záznam, memoárová literatura apod.),

režijní (režijní kniha, hercovy poznámky, filmový záznam) atd.³ Základní a určující metodou teatrologického bádání je proto rekonstrukce události/í, ať již divadelní inscenace, repertoáru divadla, anebo širšího divadelního provozu z hlediska produkce, organizace, ekonomie, komunikace s publikem apod., která spočívá ve zpětné syntéze, analýze a interpretaci jednotlivých dílčích pramenů. Jinými slovy, divadlo zanechává v různých dobách různé dílčí „stopy“, na jejichž základě divadelní historik shromažďuje a interpretuje maximální množství informací o zaniklém jevištním díle. Zatímco nejstarší podoby divadelního umění můžeme analyzovat a vyprávět především z architektonických a archeologických nálezů, pro novodobé a moderní projevy divadla máme

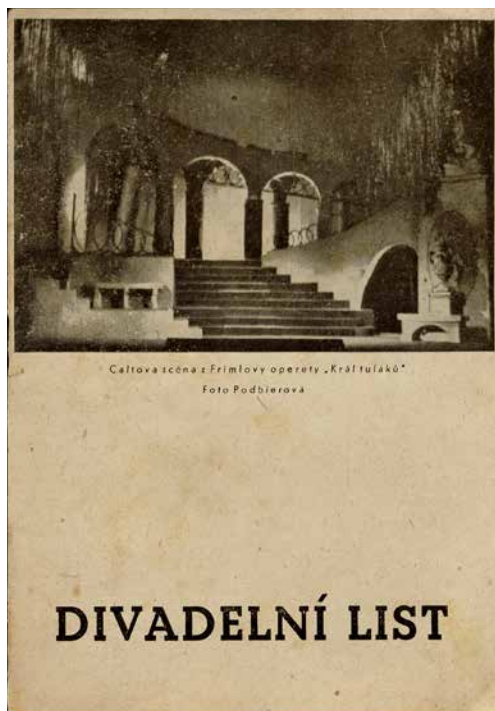
1 Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/14.IIIa, 00023272). This work was financially supported by Ministry of Culture of the Czech Republic (DKRVO 2019–2023/14.IIIa, National Museum, 00023272).

2 ZICH, Otakar. *Estetika dramatického umění*, Praha: Melantrich, 1931; KOTTE, Andreas. *Divadelní věda: Úvod*. Praha: KANT – Karel Kerlický, 2010.

3 POKORNÝ, Jaroslav. *Složky divadelního výrazu*, Praha: Ústav pro učební pomůcky průmyslových a odborných škol, 1946.

Libor Vodička
Mgr. Libor Vodička PhD.
Národní muzeum
libor.vodicka@nm.cz

Obr. 1: Obálka čas. *Divadelní list*, vydávalo Zemské divadlo v Ostravě, 1947. Šitá vazba, formát 14,5x20,8 cm, černobílá fotografie, 16 stran.

Obr. 2: Obálka čas. *Divadelní oznamovateľ – Denní věstník Národního divadla*, 1913. Šitá vazba, formát 12x23,7 cm, černobílá fotografie, 68 stran.

poměrně širokou paletu pramenů, počínaje architekturou, scénickými nákresey a návrhy, dochovanými kostýmy, dekoracemi a rekvizitami přes policejní hlášení a tzv. cenzurní knihy, účetní záznamy a gážovní knihy až po knihy režijní, technické scénáře, herecké memoáry či korespondenci. Moderní doba má pak k dispozici rovněž prostředky audiovizuální dokumentace, která může v maximální možné míře zdokumentovat (především zachytit obrazem a zvukem) nejen jednotlivé výstupy a části, ale rovněž celé divadelní představení. Svou pozornost přitom také může upřít k divácké recepci a zachytit (zdokumentovat) ostentativní projevy divadelní komunikace, tj. smích, potlesk, hlasité reakce, momenty napětí, pohnutí apod. („komunikace komunikací o komunikaci“).⁴

Divadelní tisky a periodika patří z tohoto hlediska k těm sekundárním pramenům, jež svědčí o dobové estetice a myšlení, o recepci díla a o její diskurzivní komunikaci, o divadelních institucích a pochopitelně také o jednotlivých dobových aktérech. V Evropě se objevují od konce 18. století, v našem prostředí pak o něco později, nejčastěji v podobě jednorázového či opakovaného tisku, almanachu nebo ročenky, od poloviny 19. století také v podobě periodického časopisu. Za více než dvě století vývoje se tento způsob literární komunikace proměňoval a střídal různé podoby a funkce, o čemž podává svědectví jeden z největších a nejvýznamnějších fondů rozptýlený v rámci podsbírk

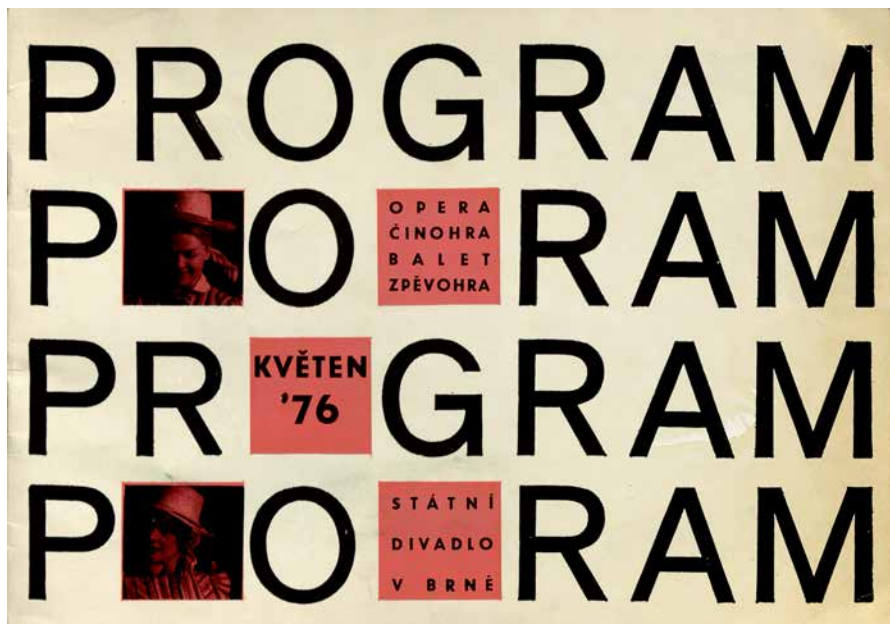
Divadelního oddělení Národního muzea. Hovoříme-li o rozptýlenosti, vycházíme nejen ze samotné povahy různorodých souborů i jednotlivých tisků, ale také z historického hlediska, neboť Divadelní oddělení Národního muzea vzniklo původně v roce 1924 jako součást knihovny Národního muzea, o šest let později bylo osamostatněno a v rámci Historického muzea NM spravuje a vytváří jednotlivé podsbírk.⁵

Vedle výše zmíněných artefaktů z divadelního provozu jsou divadelní tisky a periodika cenným historickým pramenem, který badatelé může pomoci při analýze tvůrčích a ideových východisek či koncepčních záměrů, při analýze a interpretaci různých komunikačních strategií inscenátorů s veřejností, při rekonstrukci historické divadelní produkce či organizace práce v divadle, samostatnou kapitolu přitom tvoří recepce jevištního díla, kterou nám zprostředkovává kritická reflexe jako jedna z hlavních funkcí divadelního časopisu. Pochopitelně literární, programový či publicisticky laděný text nikdy nebyl cílem tvůrčího snažení divadelníků, vždy byl pouze zprostředkujícím

4 OSOLSOBĚ, Ivo. *Dramatické dílo jako komunikace komunikací o komunikaci*. In: ZÁVODSKÝ, Artur (ed.). *Otázky divadla a filmu – Theatralia et cinematographica I*, 1970, s. 11–43.

5 KNAP, Josef. *Divadelní oddělení*. In: *Národní muzeum 1818–1948*. Praha, 1949, s. 137–141; PECHAROVÁ, Vilemína. *Divadelní oddělení*. In: ČECHURA, Jaroslav a kol. *Průvodce Národnímu muzeu: Praha – Historické muzeum*. Praha: Národní muzeum, 1999, s. 83–94; TRÁVNÍČKOVÁ, Markéta. *Divadelní oddělení Národního muzea (1924–2014). Nástin jeho historie se zvláštním zřetelem na zakladatelskou éru Jana Bartoše*. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie*, 2014, č. 3–4, roč. 68, s. 5–22.

činitelem, jenž měl dvojitou hlavní úlohu: jednak informovat čtenáře (a potenciálního diváka) o chystané události (nejčastěji o divadelní inscenaci, sezóně, období či o aktuálním repertoáru divadla), formovat kolektivní vědomí recipientů podle estetických a ideových východisek tvůrců a vydavatelů tiskovin, vysvětlovat a „vychovávat“, jednak se kritikou podílet na reflektování jevištního díla či repertoáru divadla a na definování jeho smyslu v daném sociokulturním kontextu. Třetí doplňující, a ne vždy přítomnou úlohu, pak naplňovala funkce historické paměti divadla, od samého počátku si jí byli autoři a redaktori divadelních časopisů vědomi, proto divadelní dějepisectví mělo většinou své pevné místo v rámci obsahu periodik, k čemuž napomáhala také čtenářská obliba žánru memoárové literatury.

Od periochy k divadelní ceduli, plakátu a dalším tiskovinám

Uvažujeme-li obecněji z historického hlediska o divadelních tiscích, arci periodického charakteru, jejichž primární funkcí bylo diváka zpravit o tom „co – kdy – kde – kdo“, tj. informovat ho o hraném titulu, žánru, tématu, případně zápletky a ději, o postavách, event. dalších – topografických a časových – údajích produkce či o kontextu vzniku díla, k čemuž až mnohem později přibyla potřeba informovat diváky o tvůrcích a účinkujících, musíme se nejprve zmínit o tzv. periochách (z řec. obsah), což byly někdy i vícestránkové

tištěné synopse her (představení), používané v prostředí řádového a školního divadla. Periochy informovaly diváky nejen o názvu hry, námětu (tzv. argumentum), o ději (aktech) a postavách, ale též zmiňovaly příležitost, při které byla hra provozována, datum události, spíše výjimečně i přehled účinkujících. Ve sbírce Divadelního oddělení Národního muzea evidujeme jen několik dochovaných perioch, nejstarší oznámení *Constantinus* datujeme k 24. srpnu 1642. Pravděpodobně z této praxe řádových a školských divadel vzešla tradice tištěných cedulí profesionálních divadelních společností, které se na našem území objevují na přelomu 17. a 18. století, staly se hlavním médiem tištěné periodické komunikace s publikem po většinu 19. století, kdy k těmto profesionálním společnostem záhy přibýly první stálé divadelní instituce (Stavovské divadlo a další), posléze i ochotnická divadla ve městech a větších obcích zemí Koruny české, přičemž si tuto ústřední mediální funkci udržely až do 40. let 20. století, aby zcela nezmizely ani v dnešní době, kdy si uchovávají spíše symbolicky pietní tradici v rámci divadelních institucí typu Národního divadla v Praze, Brně a Ostravě. Cedule můžeme stručně čtenáři přiblížit jako krátkou tiskovou zprávu obsahující název společnosti/divadla, název inscenovaného titulu, jméno autora, jména postav a účinkujících, dataci a časovou specifikaci produkce, cenu a případně další informace vztahující se k produkci a jejímu předprodeji. Cedule byly vyvěšovány na veřejných místech

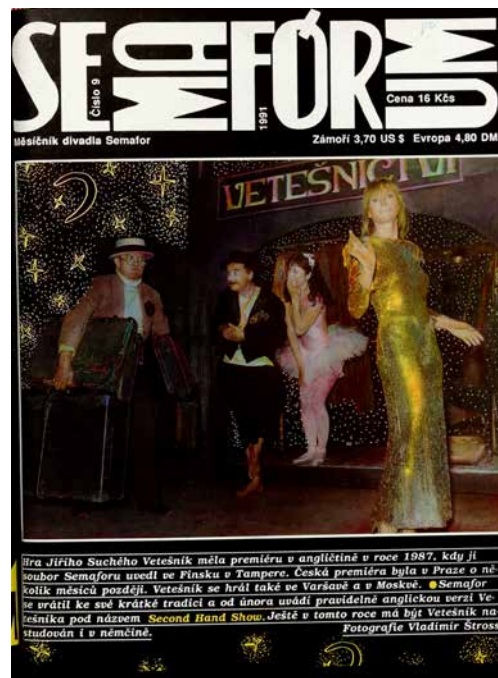
Obr. 3: Obálka čas. Foyer, vydavatelem Městské divadlo na Královských Vinohradech, 1910. List formátu A3, skládaný, černobílá fotografie, nepag.

Obr. 4: Obálka čas. Program, vyd. Státní divadlo v Brně, 1976. Šitá vazba, formát 23,5x16,5 cm, černobílá fotografie, 36 stran.

6 LUDVOVÁ, Jitka (ed.). Račte vstoupit do divadla. Praha: Institut umění – Divadelní ústav – Národní muzeum, 2019.

Obr. 5: Obálka čas. *Přestávka* Divadla Vlasty Buriana, 1937. Šitá vazba, formát 13x19 cm, černobílá fotografie, nepagin.

Obr. 6: Obálka čas. *Semafor*, vyd. Divadlo Semafor, 1991. Šitá vazba, formát 20,5x26,5 cm, barevná fotografie, 32 stran.

i volně distribuovány prostřednictvím tzv. cedulářů, dnes bychom řekli PR pracovníků jednotlivých divadelních společností, kteří zvali diváky k návštěvě aktuální produkce. Cedula byly často tištěny tak, aby sloužily univerzálně jako pozvánka i programový leták, datum a místo konání bylo někdy dopisováno dodatečně (i rukou). U významných událostí se mohly cedule proměnit v obsáhlejší divadelní program s atraktivní grafickou úpravou, s holdem vrchnosti či vysvětlením k jaké příležitosti je představení konáno (benefice, jubilejní atd.).⁶

S tím, jak vzrůstala potřeba graficky a výtvarně odlišit cedule vzájemně konkurujících si společností a divadel, a také v rámci procesu institucionalizace a komercializace divadel ve větších městech, objevuje se divadelní plakát. Jestliže v západní Evropě tento proces probíhal už v poslední dekádě 19. století, v českém prostředí se objevuje zcela ojediněle až v prvních dvou desetiletích století dvacátého a svůj dynamický rozvoj zažívá teprve v meziválečném období.⁷

Plakát má především funkci upoutat pozornost a informovat potenciálního diváka o inscenaci (nikoli o jednotlivém představení) a o autorovi kusu, dále o provozovateli a některých tvůrcích (objevují se jména režiséra, výtvarníka scény a kostýmů), ale hlavně o hereckých hvězdách, které nalézáme až v tomto moderním produkčním

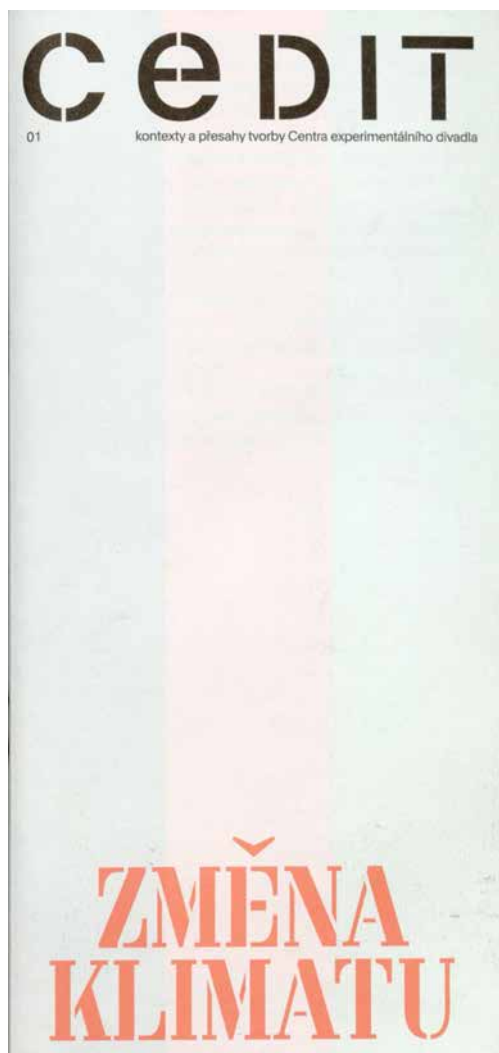
schématu, jako nový typ tvůrce – hlavního aktéra, jenž bývá současně arbitrem vkusu, elegance a módy (logicky se nám v této souvislosti nejčastěji asociují Muchovy plakáty z pařížského období se Sarah Bernhardt, v českém prostředí se toto objevuje většinou až za „první republiky“).

Všechny tyto výše zmíněné tiskoviny měly (a mají) svůj jasně vymezený účel a časovou platnost, které jsou definovány tak, aby veřejnost jako divadelní publikum (což není totéž jako divák)⁸ byla včas a poutavě informována o připravované divadelní produkci. Naopak, divadelní program, jehož tradice rovněž vychází z periochy a cedule, ale objevuje se teprve v období moderny, se obrací přímo k divákovi daného představení a zpravuje ho o týchž skutečnostech, jako jsme viděli u divadelní cedule. Až postupem času přibývá funkcí naučných a osvětových, ostatně není náhodou, že divadelní program (nejprve v podobě programového letáku, posléze dvoulistu – přehnutého listu formátu A3 a od 50. let v podobě tištěné brožury) se naplno ustavuje až ve 30. letech 20. století a zejména pak po roce 1945, kdy nabývá na významu jeho funkce politicko-ideologická. V současné době (tj. po roce 1989) je pak divadelní program plnohodnotnou publikací více než tiskovinou, v níž čtenář/divák nalezne nejen informace týkající se dané divadelní produkce, ale mnohdy také dramatický text, medailony autorů a tvůrců, režijně-dramaturgické interpretace textu, ale i různé

⁷ *Ibidem.*

⁸ BALME, Christopher. *The Theatrical Public Sphere*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. *Stručně řečeno divadelní publikum je utvářeno širší množinou aktérů veřejného prostoru, nesplývá jenom s diváky, přímými účastníky divadelního představení, byť tento zážitek určitým způsobem komunikuje a nepřímo sdílí s ostatními.*

studie a doplňující texty, včetně atraktivní obrazové přílohy. Spíše přechodovou zajímavostí (a sklepou vývojovou větví) jsou pak divadelní programy netištěné, vydané sériově na příslušném elektronickém nosiči, v 90. letech 20. století a v první dekádě nového tisíciletí se tak víceméně ojedinelé objevily například CD ROMY, DVD a flash disky.

Od almanachů a kalendářů k moderním divadelním časopisům

V rámci literární komunikace vznikající z přirozené potřeby sdružování, vytváření kolektivních identit a z formování programových tendencí, ustavuje se v průběhu druhé poloviny 19. století i na našem území žánr kolektivních (a institucionálních) almanachů, většinou neperiodických publikací, které obsahují samostatné, většinou tematicky příbuzné stati a portréty autorů a tvůrců. Jestliže v 19. století sloužily tyto almanachy většinou k publikování příspěvků okruhu spřízněných autorů: často

dramatických básníků, kteří se podíleli na tvorbě divadelního repertoáru určité divadelní scény, divadelních publicistů a kritiků, od počátku 20. století se stále zřetelněji hlásila také potřeba marketingové komunikace a vytváření identit publika (dnešním jazykem animace publika). V obsahu takových tiskovin se zračí nejen potřeba šířit informace o repertoáru divadel, formulovat identitární diskurz, včetně historiografie, ale rovněž se objevují stále zřetelněji komerční motivace, inzerce a reklamní sdělení. Tedy, jinými slovy, můžeme vidět pohyb od almanachů autorů či sólistů k almanachům v podobě „sdružení přátel“, členů divadelního klubu atd., objevuje se žánr ročenky (ročního shrnutí činnosti, výčet repertoáru, účinkujících, podporovatelů apod.). Literární komunikace se mění nejen obsahem a stylem, ale také stále více se uplatňuje obrazová příloha, kolorovaná kresba a zejména pak fotografie.

Se zdokonalováním technických podmínek tisku přechodem z klasického kamenotisku na rotační ofsetový tisk, a v důsledku toho především pak jeho zlevněním, rozšiřuje se obsahová a tematická paleta tiskovin, od populárního „kratochvilného“ čtení v podobě divadelního kalendáře, přes seriózní tiskoviny usilující o formování ideologických diskurzů a uměleckých programů, až po tiskoviny víceméně marketingového a reklamního charakteru.

Počátky divadelního časopisectví na našem území jsou přirozeně spojeny s německým divadlem, české tištěné divadelní časopisy se objevují teprve ve druhé polovině 19. století, ačkoliv jeho ideové počátky lze s určitou rezervou klást už do roku 1841, kdy Josef Kajetán Tyl ve svých

Obr. 7: Obálka časopisu CEDIT, vydává Centrum experimentálního divadla, Brno, 2019. Šitá vazba, barevné fotografie, formát 10x22 cm, 82 str.

Obr. 8: Obálka časopisu Program D 40, 1940. Šitý, obálka z tvrdého kartonu, formát 30,5x30,5 cm, černobílé fotografie, 39 stran.

Obr. 9: Obálka *Denníku Městského divadla na Královských Vinohradech*, 1915. Šitá vazba, formát 12,8x23,8 cm, černobílé fotografie, 16 stran.

Květech českých oznámil svůj záměr vydávat *Divadelní almanachy*. V té době se v pražských německých časopisech objevují pravidelné kritické reflexe český mluvícího divadla, zmiňme například časopis *Bohemia*, anebo vlivný časopis *Ost und West*, do jehož přílohy *Prag* psal nejvýraznější kritik českého divadla té doby František Břetislav Mikovec (1826–1862).⁹ České kritiky divadla se začaly pravidelně objevovat v Mikovcem založeném časopise *Lumír* (od roku 1851), teprve však roku 1867 (tedy pět let po vzniku Prozatímního divadla, kdy se český profesionální a zejména pražský divadelní život už slibně rozvinul) vznikl také první český divadelní časopis: *Česká Thalia* – List věnovaný dramatickému umění a společenské zábavě vůbec, vydávaný a redigovaný tiskařem, knihkupcem a nakladatelem, překladatelem a dramatikem Josefem Mikulášem Boleslavským (1829–1892). Mezi jeho hlavními přispěvateli najdeme Vítězslava Háalka, Jana Nerudu, Karla Sabinu, Karla Sladkovského, kteří své uplatnění mimo jiné jako divadelní recenzenti nacházeli již v té době početnějších českých novinách. *Česká Thalia* vycházela v letech 1867–1871 dvakrát měsíčně, v roce 1868 s přílohou v podobě textu divadelní hry. Obnovena byla pak roce 1887 redaktorem Janem Ladeckým (1861–1907) jako tiskový orgán Ústřední Matice divadelní a Ústřední jednoty českého herectva (do r. 1892).

Po nástupu moderních směrů na konci 19. století se tato potřeba dále zvyrazňovala a prohlubovala: programová generační či ideologická vyjádření počátkem dvacátého století doznala nové funkce i kvality, divadelní tisky a periodika se stále vyhraněněji stávaly médiem individuálních i skupinových mluvčích, prosazujících svou interpretaci umění i světa. Divadelní tisky a periodika vykazují v této době častěji nestálost až efeméřnost, paradoxně tomu bylo stejně jak u periodik, která se vyznačovala demokratičností a snahou komunikovat navenek a být nástrojem vzdělávání širších lidových mas, tak u časopisů elitních, uzavřených před širší společností. Bez velkého institucionálního

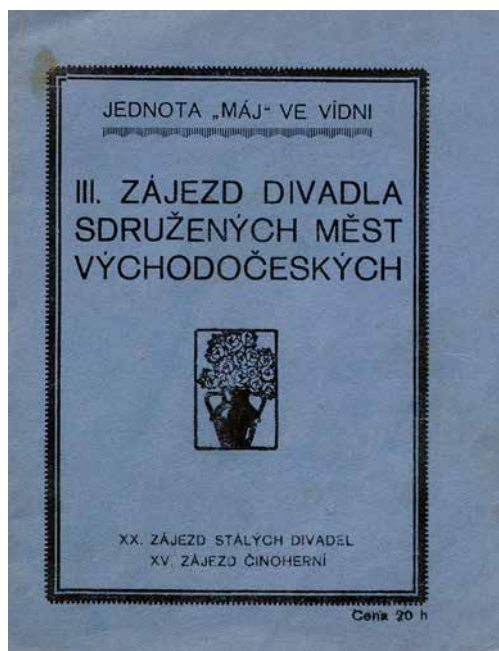

vydavatele nebylo možné získat ekonomické zázemí, proto se neudržely dlouho a po jedné či dvou sezónách zanikly.

Z těchto důvodů se v té době jednou z nejperspektivnějších ukázala Ústřední matice divadelních ochotníků československých (ÚMDOČ), založená roku 1885, jako zastřešující organizace pro podporu ochotnického divadla (navazovala na starší činnost Divadelní jednoty, založené roku 1868 Vítězslavem Háalkem aj.). Jejím cílem byla rovněž osvětová a vzdělávací činnost, kam do velké míry byla zahrnována také divadelní kritika. ÚMDOČ vydával například čtrnáctideník *Divadelní listy* (1899–1904), jež redigoval hudební skladatel, textař a dramatik Otto Fister (1872–1907).

S proměnou úlohy a postupnou dominancí režijní složky v rámci divadelního artefaktu, kdy dominantním autorem jevištního díla už není dramatický básník, ale režisér jako jeho interpret, také zcela logicky nabyly na významu nové formy komunikace samotných inscenátorů se svými diváky. Proti iluzivnímu realistickému divadlu tak například rozvíjel program básnického, lyricky subjektivovaného divadla v letech 1913–1915 časopis *Scéna*, v němž jedním z autorů a redaktorů byl pozdější

⁹ PATOČKOVÁ, Jana a TOPOLOVÁ, Barbora. František Břetislav Mikovec. Praha: Divadelní ústav, 2010.

režisér Jan Bor (1886–1943). Česká moderní divadelní režie se ostatně do jisté míry nejdříve formuje programově a teoreticky právě v prostředí kulturních redakcí českých novin, uměleckých a potažmo divadelních časopisů či knižních vydavatelství moderní literatury (nejlepšími důkazy této teze jsou „začátky“ Jaroslava Kvapila a Karla Hugo Hilara).

V následujícím období se postupně zvýraznila politická, ale také ideologická východiska umělecké (a divadelní) tvorby, což našlo svůj výraz rovněž v obsahu i zaměření divadelních periodik. První republika přinesla vedle demokracie a pluralismu nebývalý rozvoj kultury, což se pochopitelně projevilo také v rozšíření publikačního pole. Jednorázové programové tisky a periodické časopisy, ročenky, sborníky, almanachy, jednostránkové tiskoviny novinového charakteru i rozsáhlejší sešité brožury měly stále jasnější funkci přímého oslovení publika a jeho výchovy k poučenému diváctví. Divadla se pojetím tiskovin začala zřetelně identifikovat mezi sebou a tiskovina jako nástroj propagace a reklamy nabývá stále patrnější důležitosti v rámci široké obchodní a kulturní činnosti jak velkých divadelních institucí, tak menších držitelů provozní divadelní licence. Na stále větším významu nabývá typografická a výtvarná podoba tiskovin, objevuje se zavedená značka: logo instituce i tiskoviny, promyšlená výtvarná koncepce atd.

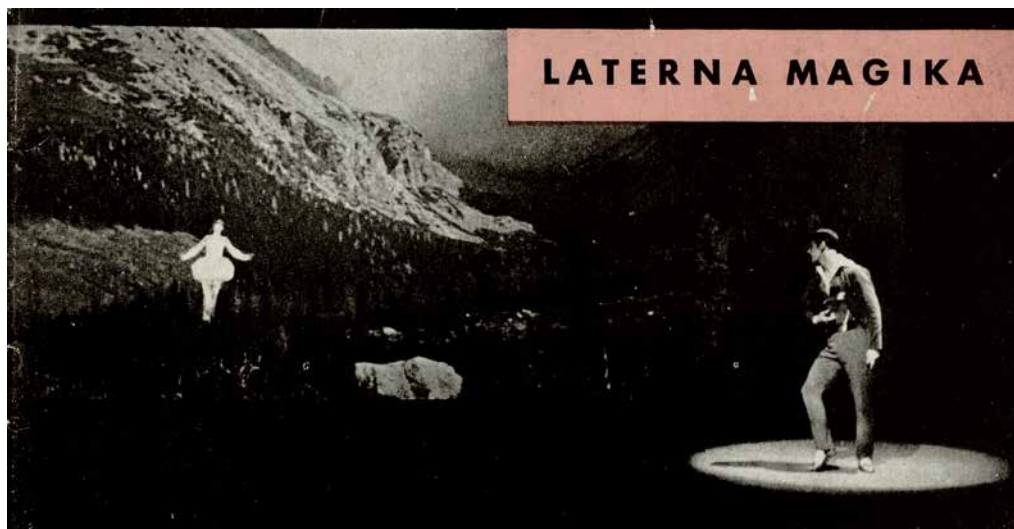
Zejména v prostředí malých socialistických scén, proletářských divadelních aktivit a pak především kolem dvou

nejvýznamnějších divadel meziválečné avantgardy (Osvobozené divadlo, D 34) vzniklo několik pozoruhodných edičních podniků, které jsou zajímavým zdrojem pro rekonstrukci divadelního života, estetických či politických názorů, a dodnes – i po bezmála století – si udržují uměleckou živost a nepochybnou čtenářskou atraktivitu. Mezi moderní populární kulturou a avantgardním programem proletářského umění velmi úspěšně balancovalo Osvobozené divadlo, které pod autorským vedením V+W téměř každý měsíc vydávalo řadu tiskovin: repertoárových příruček s fotografickými reportážemi, aktuálními zprávami s čtivými programovými texty i náročnějšími teoretickými statěmi, populárními písněmi a později také filmovými ročenkami, což našlo svou ustálenější ediční linii v podobě *Vest Pocket Revue* (1929–1934) a posléze časopisu *Lokální patriot* (1936–1938), jejichž odpovědnou redaktorkou byla novinářka a překladatelka Staša Jílovská (1898–1955). Povahu intelektuálně náročného časopisu, mj. s odbornými texty estetiků – členů Pražského lingvistického kroužku, programovými manifesty a reflexemi vlastní tvorby, ukázkami z moderních libret a scénářů jevištních montáží, překladů her, básněmi a bohatou obrazovou přílohou, včetně reprodukcí soudobé světové malířské tvorby, měl časopis redigovaný režisérem E. F. Burianem při jeho divadle D. Od roku 1934 vycházel nepravidelně nejprve pod titulem *Kulturní večerník D 34* (vyd. Melantrich), posléze v letech 1936–1941 jako *Časopis divadla D* (+ vrocení). Doplňme, že tento výjimečný ediční podnik byl součástí kulturně-politické koncepce družstevního divadla D 34, vytvářejícího kolem tohoto avantgardního divadla kulturní centrum jako širší hnutí. (Vedle ediční a publikační platformy se zde uplatňovaly také odborná škola a multifunkční výstavní prostor s velkorysou galerijní dramaturgií.) Specifickou úlohu sehrála divadelní periodika, tisky a programové letáky v období protektorátu (1939–1945). Při zpětné analýze lze dobře sledovat jejich proměnu z obsahového hlediska, po okupaci

Obr. 10: Obálka tiskoviny *Jednoty Máj ve Vídni k příležitosti zájezdu českého divadla do Vídně, 1917*. Šitá vazba, formát 14x14,5 cm, 16 stran.

Obr. 11: Obálka tiskoviny *Laterna magika*, 1958. Šitá vazba, formát 22x11,5 cm, černobílá fotografie, nepagin.

se změnila témata, jazyk i frazeologie v důsledku cenzury, mocenských nátlaků a nacistického teroru. Rovněž je ale možno pozorovat proměnu vizuální podoby, což lze připsat složitým redakčním strategiím komunikace se čtenáři, mnohdy pak prostřednictvím náznaků, obrazových signálů a tematizovaných kontextů. Jako názorný příklad mohou sloužit tiskoviny, jednorázové i periodické, které vydával Vlasta Burian v redakci dramaturga a režiséra divadla Julia Lébla (1897–1960). Podobně jako výše zmíněná avantgardní divadla též Divadlo Vlasty Buriana vydávalo po celou dobu své existence řadu tištěných edic, které naplňovaly jak marketingové potřeby divadel, tak informační a dramaturgické funkce. Po březnu 1939 v nich dochází k očividné změně v zaměření rubrik, ustupuje lehčí až bulvární styl zábavného časopisu a objevují se básně současných českých básníků, eseje i teoretické statě. Analogicky se proměna promítla do vizuality těchto tiskovin, kdy se vedle obligátních fotografií z inscenací, portrétů Vlasty Buriana a dalších hereckých hvězd, včetně vtipných koláží či detailů, často objevují fotografie české krajiny a zejména pražských motivů. Lze z toho vyvodit, že se změnila citlivost vnímatele na signály související s tematizací vlasti a vlastenectví, českých dějin, a především pak jejich symbolů, nacistickým režimem dezinterpretovaných, anebo přímo zakazovaných. Jako je možné v původní literatuře vysledovat nebývalý vzestup žánru historických románů, rovněž divadelní periodika se přinejmenším ve vizuální rovině otevírala těmto tendencím. Zásadní změnu přinesl rok 1945 zrušením

téměř sto let trvající divadelní legislativy, tedy divadelních licencí, včetně zestátnění divadel. Změna kulturní politiky státu již od začátku přinesla centralizaci a výrazné zpolitizování českého divadla, což se promítlo pochopitelně také do všech publikačních a edičních forem komunikace o divadle.

Na svůj projekt režisér E. F. Burian navázal i po roce 1945 edičním počinem *Program Divadla práce D46*, za redakce Jaroslava Pokorného (1920–1983), Antonína J. Liehma (1924–2020) a Miroslava Kouřila (1911–1984). Právě tato koncepce divadelního časopisu, včetně publikačních knižních edic, se měla brzy stát obecným vzorem pro budování „socialistické kultury“. Burian a lidé kolem něj se zpočátku pokoušeli navázat na estetické výboje levicové avantgardy 30. let, jež se naivně pokoušeli spojit s politikou komunistické strany a fakticky stalinistickou ideologií. To se postupně ukázalo jako cesta do slepé uličky, neboť sami tvůrci se postupně zbavovali nejen možností pro volnou tvorbu, ale posléze i pro elementární svobodu slova. V krátké poválečné etapě, jejíž demokratické omezení plně charakterizované pleonasmem „lidová demokracie“, se v rámci edičních divadelních podniků sice stále udržovala svoboda diskuse a kritické reflexe, což je možné nejlépe vidět v časopise *Divadelní zápisník* (1945–1948) redigovaném Josefem Trögerem, ale únor 1948 zásadně ukončil i tuto etapu. Postupný proces k vládě komunistické ideologie nad svobodným myšlením lze velmi panoramaticky pozorovat na sborníku *Otázky divadla a filmu* (1945–1949), redigovaném Jindřichem Honzlem. Fakticky první český vědecký

teatrologicky zaměřený časopis ideově a metodologicky těkal mezi podněty estetického strukturalismu, čerpajícího z odkazu Pražského lingvistického kroužku, ruského formalismu 20. let a vulgárním marxismem, v jehož pasti nakonec uvízl. Po roce 1948 se nastolení cenzury Hlavní správy tiskového dozoru a ideologické glajchšaltace prostřednictvím ždanovovských norem tzv. socialistického realismu, marxisticko-leninských pseudoteorií „socialistické estetiky“ a teorie třídního boje, radikálně promítlo nejen do obsahu veškeré legálně šířené publicistiky, ale také do vydavatelských možností a celé literární komunikace o divadle. V prvních letech dokonce ani neexistoval univerzálněji koncipovaný divadelní časopis. Jednotlivá divadla sice vydávala řadu periodických edic, mnohdy na bázi měsíční periodicity, hlásících se k někdejšímu odkazu meziválečné avantgardy, konkrétně k výše zmíněnému časopisu Burianova Děčka (ostatně termín Program byl používán u desítek takových sériových tisků), jenže se vždy jednalo o formu repertoárového marketingu (tzv. nábory diváků) obaleného přímočarou propagandistickou osvětou. Takovým byl rovněž původně ediční projekt nazvaný *Československá dramaturgie*, jenž vznikl roku 1949 z podnětu Divadelní a dramaturgické rady (DDR) při Ministerstvu školství, věd a umění, a který byl posléze přetaven do časopisu *Divadlo*. Jednadvacet ročníků tohoto časopisu přirozeně zrcadlilo

společensko-politický vývoj obou totalitních dekád, od stalinismu a postupné eroze systému, po pluralitní a odborně velmi kvalitně vedený divadelní časopis, který si držel především v období šéfredaktorů Jaroslava Vostrého (1931) a Milana Lukeše (1933–2007) vysokou kvalitu.

Normalizace znamenala zásadní omezení již tak velmi limitovaného edičního a publikačního provozu. Literární, divadelní a další umělecká periodika byla pro novodobé cenzory symbolem liberalizačního procesu „zlatých šedesátých“ let, proto bylo vesměs zrušeno (zakázáno) jejich vydávání. Jediným divadelním periodikem byl dlouho měsíčník *Program Státního divadla* v Brně, jenž si udržoval kontinuitu s přednormalizačním časem a stal se – trochu paradoxně, protože původně měl jen lokální význam – plně celostátním časopisem, byť jeho dosah byl úzký: o jeho existenci věděli pouze odborníci a lidé z divadelní profese. Do jisté míry však suploval i absentující literární periodika, neboť v jeho obsahu se objevovaly nejen kritické reflexe divadla a teatrologicky zaměřené studie (cyklus o ideji Národního divadla, rozsáhlá edice *Postavy brněnského jeviště* a dal.), ale rovněž básně a eseje, namnoze autorů běžně nepublikovaných, anebo rovnou zakazovaných (Oldřich Mikulášek, Jan Skácel, Antonín Přidal aj.). Zvláštní kapitolu tvoří periodika o divadle vydávaná v samizdatových edicích. Pokusem vrátit divadelní kritice svobodnou diskusi byl časopis *Dialog*, který v redakci Václava Königsmarka (1946–1996), Evy Stehlíkové (1941–2019) a Evy Šormové (1944–2017) vycházel na přelomu 70. a 80. let. Na to pak o něco později navázal sborník *O divadle* (1986–1989), v redakci Karla Krause (1920–2014), který usiloval o bezpředsudečné a zcela svobodné propojení všech tří forem literární komunikace: oficiální publicistiky (a oficiálního divadla), samizdatové (respektive zakázané) publicistiky a divadla disentu s divadlem alternativním a publicistikou tzv. šedé zóny.

Teprve ve druhé polovině 80. let se zvolna otevíraly nové ediční a publikační možnosti pro literární či kulturně

Obr. 12: *Přestávka* Divadla Z. Nejedlého v Opavě, 1953. Šitá vazba, formát 14x19,7 cm, černobílá fotografie, 12 stran.

Obr. 13: Reklama na předplatné čas. Osvobozeného divadla Vest Pocket Revue.

zaměřená periodika, ovšem až v samém závěru 20. století, v souvislosti s navrátilivším se demokratickým charakterem Československa/České republiky, obnovou právního státu a s novou kulturní politikou vlád, s estetickou a ideovou pluralitou tzv. postmoderny, ale také s potřebou divadelníků obstát v těžké konkurenci v rámci volnočasových aktivit občanů – potenciálních diváků, se plně vrátila kultura svobodné a neomezované komunikace o divadle, jakou jsme mohli vidět naposledy v období první republiky. Vrátila se potřeba komunikace divadel jakožto institucí i samotných souborů se svými diváky, potřeba animace publika, reklamní a marketingové prezentace apod.

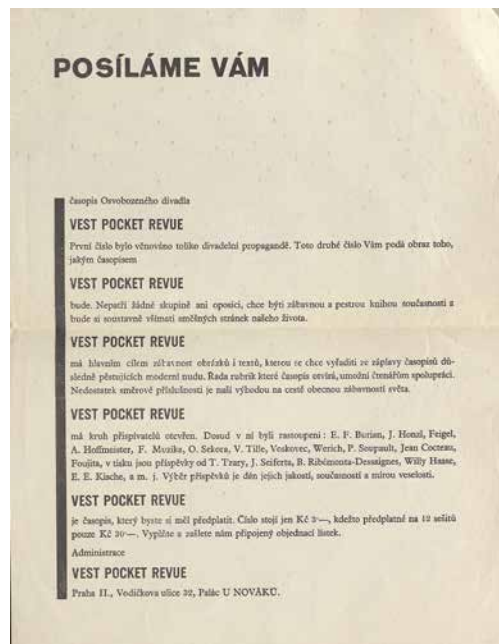
S nástupem elektronické komunikace se charakter této komunikace zásadně proměňoval. Aniž by zcela ustoupila „papírová“ tištěná periodika, stále důležitější roli v této komunikaci sehrává internet s webovými stránkami divadelních institucí i jednotlivých produkcí, online časopisy s digitálními informačními bázemi. Zásadní je také forma emailové komunikace prostřednictvím tzv. newsletterů. Je pochopitelné, že s rozšířením tzv. chytrých telefonů, tabletů a osobních počítačů v populaci a s postupující digitalizací v oblasti médií, literární komunikace a ve vzdělávání budou sehrávat digitální periodické i neperiodické ediční počiny stále důležitější roli. (K tomu níže.)

Periodické i neperiodické tisky ve fondech Divadelního oddělení Národního muzea (DO NM)

Jak bylo řečeno, všechny výše popsané typy divadelních publikací, almanachů, sborníků a ročenek, časopisů a programových edic, periodických i neperiodických tisků jsou rozptýleny po jednotlivých fondech DO NM. V minulosti vzniklo několik publikačních iniciativ, které si kladly za cíl být rešeršní pomůckou pro badatele i samotné pracovníky muzeí, knihoven a dalších paměťových institucí. Tak vznikla před více než půlstoletím knižní příručka – soupis *Divadelní periodika v Čechách*

10 LAISKE, Miroslav. *Divadelní periodika v Čechách a na Moravě 1772–1963, I. Divadelní časopisy a programy.* Praha: Divadelní ústav, 1967.

11 ŠTĚPÁN, Václav (ed.). *Theatralia v knihovně divadelního oddělení Národního muzea v Praze, I.–III.* Praha: Divadelní ústav, 1979.

a na Moravě 1772–1963,¹⁰ která zahrnuje přibližně sedm stovek titulů podchyčených katalogy českých veřejných knihoven a některých paměťových institucí, jako jsou Divadelní ústav a Národní muzeum.

Dalším podobným počinem, jehož cílem bylo připravit průvodce po knihovní sbírce Divadelního oddělení Národního muzea, je třísvazková publikace *Theatralia v knihovně DO NM* v Praze, původně připravovaná ještě v rámci Scénografického ústavu, administrativně zrušeného v roce 1974, kterou v redakci Václava Štěpána (1930), tehdejšího vedoucího divadelního oddělení, vydal Divadelní ústav.¹¹ Jeho třetí svazek obsahuje jednak oddíl divadelních almanachů, kalendářů a ročenek, jednak soupis divadelních časopisů a revuí (včetně listů artistických a kabaretních), v obou případech domácí i zahraniční provenience, které byly do roku 1977 (včetně) evidovány v knihovním fondu divadelní sbírky Národního muzea. Příručka obsahuje více než čtyři stovky titulů popsanych základními bibliografickými informacemi, součástí publikace jsou rejstříky.

V současné době je knihovna divadelní sbírky Národního muzea kompletně zkatologizovaná v elektronickém systému VERBIS (ten zahrnuje také další knižní fondy jednotlivých podsbírek Národního muzea, včetně Knihovny NM). Do elektronického katalogu je možné nahlížet v online prostředí skrze webové stránky Národního muzea. Divadelní sbírka eviduje celkem 255 záznamů (názvů)

divadelních periodik, 215 divadelních almanachů, dalších 780 položek pak tvoří divadelní programy k inscenacím, které byly vydány ve formě vázané publikace. Ovšem významná část divadelních tiskovin, příležitostných i periodických, zvláště pak z období od roku 1945, je po desetiletí ukládán v rámci archivního fondu tzv. doprovodné dokumentace. Ta zahrnuje tyto tiskoviny v případě, že se nejedná o významný či historicky (případně esteticky) hodnotný tisk, jenž může být z doprovodné dokumentace vyjmut a přesunut do knihovní sbírky, eventuálně podsbírkou drobných tisků (a rukopisů). Zahrnutý jsou do tohoto fondu rovněž periodické tisky nekompletní či přímo torzovité, jež bude možné převést do knihovní sbírky poté, co budou jednotlivé ediční řady doplněny. Tento fond je rozčleněn podle jednotlivých divadelních institucí (v navazující řadě), anebo topograficky (česká, moravská a slezská města, státy). Z hlediska teatrologického bádání se jedná o fond, který má svou hodnotu vzhledem k tématům, jež výše vyplynuly z našeho typologického a historického nástinu, ať již se jedná o témata zaměřená na dramaturgii a skladbu repertoáru, problematiku dramaturgicko-režijní interpretace dramatického díla, autorského divadla, témata forem komunikace s diváky a jejich animace, reklamní a marketingové strategie divadelních institucí a produkcí anebo témata směřující spíše ke zkoumání výtvarné kultury a užitého grafického designu. Bezpochyby budeme v blízké budoucnosti uvažovat znovu o tom, co je potřebné vyjmout z doprovodné dokumentace a převést do sbírkového fondu. V souvislosti s tím, jak v posledních více než dvou desetiletích roste produkce digitálních periodik, publikačních a edičních aktivit na internetu či ve formě elektronických publikací (např. PDF), přirozeně přibývá také potřeba tyto prameny pro teatrologická studia dokumentovat a uchovávat. Ovšem, pokud nebude digitalizát, tj. datový soubor uchovávaný jevovou i obsahovou podobu artefaktu, legislativně uznán za sbírkový předmět muzejní povahy, bude třeba tato data

uchovávat a evidovat výhradně v rámci systému doprovodné dokumentace. Nyní provádí pracovníci DO NM krom jiného také základní výzkum, dokumentaci a evidenci divadelních digitálních periodik a edičních aktivit v elektronickém formátu ve formě dílčích a specifických „sond“ v rámci programu „dokumentace současnosti“ Historického muzea NM, která je podpořena rovněž finančními prostředky Ministerstva kultury ČR (program DKRVO). Vzniká tak ojedinělý soubor publikačních aktivit, které jsou běžně komunikovány výhradně elektronicky v online prostředí, mnohdy nejsou nijak archivovány a po čase z virtuálního prostředí nenávratně mizí. Kurátoři DO NM je z kapacitních důvodů nemohou dokumentovat plošně, ale konají tak již několik let v rámci metodicky promyšlených a dlouhodobě koncipovaných sond, jež jsou definovány konkrétními tématy, událostmi, personálně či v rámci prostého časosledu. Stále častěji do množiny takto charakterizovaných elektronických publikací jsou zahrnovány rovněž komunikační výstupy ze sociálních sítí. Je patrné, že v budoucnosti se přesune těžiště vespolné komunikace ve většině oborů mimo papír a tisk jako základní médium.

Seznam použité literatury:

- BALME, Christopher. *The Theatrical Public Sphere*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- KNAP, Josef. Divadelní oddělení. In: *Národní muzeum 1818-1948*. Praha, 1949, s. 137–141.
- KOTTE, Andreas. *Divadelní věda: Úvod*. Praha: Nakladatelství KANT – Karel Kerlický, 2010.
- KROUTVOR, Josef. *Poselství ulice: Z dějin plakátu a proměn doby*. Praha: Comet, 1991.
- LAISKE, Miroslav. *Divadelní periodika v Čechách a na Moravě 1772–1963, I. Divadelní časopisy a programy*. Praha: Divadelní ústav, 1967.
- LUDVOVÁ, Jitka (ed.). *Račte vstoupit do divadla*. Praha: Institut umění – Divadelní ústav – Národní muzeum, 2019.

OSOLSOBÉ, Ivo. Dramatické dílo jako komunikace komunikací o komunikaci. In: ZÁVODSKÝ, Artur (ed.). *Otázky divadla a filmu – Theatralia et cinematographica I*, 1970, s. 11–43.

PATOČKOVÁ, Jana a TOPOLOVÁ, Barbora. *František Břetislav Mikovec*. Praha: Divadelní ústav, 2010.

PECHAROVÁ, Vilemína. Divadelní oddělení. In: ČECHURA, Jaroslav a kol. *Průvodce Národní muzeum: Praha – Historické muzeum*. Praha: Národní muzeum, 1999.

POKORNÝ, Jaroslav. *Složky divadelního výrazu*. Praha: Ústav pro učební pomůcky průmyslových a odborných škol, 1946.

ŠTĚPÁN, Václav (ed.). *Theatralia v knihovně divadelního oddělení Národního muzea v Praze, I.-III.* Praha: Divadelní ústav 1979.

TRÁVNÍČKOVÁ, Markéta. Divadelní oddělení Národního muzea (1924–2014). Nástin jeho historie se zvláštním zřeteltem na zakladatelskou éru Jana Bartoše. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie*, 2014, č. 3–4, roč. 68, s. 5–22.

ZICH, Otakar. *Estetika dramatického umění*. Praha: Melantrich, 1931.